

بازی کودک در اسلام

بررسی پیآمدهای تربیتی اسباب بازی کودکان

محمدصادق شجاعی

بازی کودک در اسلام

کد: ۸۷۱

نویسنده: محمدصادق شجاعی

ناشر و تهیه‌کننده: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

لیتوگرافی: سروش مهر

چاپ و صفحه‌آرایی: نگارش

نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۳

شمارگان: ۱۵۰۰

بها: ۱۲۰۰ تومان

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی: قم، بلوار امین، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

پست الکترونیکی: Email: IRC@IRIB.COM

تلفن: ۲۹۳۵۸۰۳ و ۲۹۱۰۶۰۲ نمابر: ۲۹۳۳۸۹۲

شابک: ISBN: 964-8606-77-3 / ۹۶۴-۸۶۰۶-۷۷-۳

فهرست مطالب

۱	 دیباچه
۳	 مقدمه

● بخش اول: کلیات

۹	 اهمیت و ضرورت پژوهش درباره بازی و اسباب بازی و بررسی پیآمدهای تربیتی آن
۱۱	 تعریف بازی
۱۴	 تاریخچه بازی و اسباب بازی
۱۶	 جایگاه بازی در روان‌شناسی کودک
۱۸	 صنعت تولید اسباب بازی و نقش آن در اقتصاد جهانی
۱۸	 اهداف پژوهش
۱۸	 روش پژوهش و شیوه‌های تجزیه و تحلیل اطلاعات
۱۹	 پرسش‌های اساسی و فرضیه‌های پژوهش
۱۹	 ۱. پرسش‌های پژوهش
۱۹	 ۲. فرضیه‌های پژوهش

● بخش دوم: کودک و بازی

۲۳	 فصل اول: دیدگاه‌های نظری در مورد بازی
۲۳	 ۱. دیدگاه روان‌شناسان غربی
۲۴	 الف) نظریه انرژی اضافی

۲۵ (ب) نظریه تنش زدایی یا رفع خستگی

۲۶ (ج) نظریه پیش تمرین

۲۷ (د) نظریه تجدید تکاملی

۲۸ (ه) نظریه درون سازی پیاژه

۳۲ (و) دیدگاه فروید در مورد بازی

۳۳ ۲. نظریه اسلام درباره بازی کودک

۳۳ (الف) نظام تربیتی اسلام و جایگاه بازی کودک در آن

۳۵ (ب) جنبه تمرینی داشتن بازی از نظر اسلام

۳۶ (ج) مبانی و ادله اسلامی مشروعیت و اهمیت بازی کودک

۳۷ ۳. روند روبه رشد بازی

۳۷ (الف) نداشتن دل مشغولی

۳۹ (ب) نداشتن دل مشغولی

۴۰ (ج) بازی ناظر

۴۰ (د) بازی موازی

۴۰ (ه) بازی مشارکتی

۴۰ (و) بازی همراه با همکاری

۴۲ ۴. انواع بازی

۴۲ (الف) بازی های تقلیدی

۴۲ (ب) بازی های نمایشی

۴۳ (ج) بازی های نمادین

۴۴ (د) بازی های تخیلی

۴۴ (ه) بازی های آموزشی

۴۶ (و) شلوغ بازی

۴۷ (ز) بازی های الکترونیکی

۴۸ فصل دوم: نقش و کارکردهای بازی و اسباب بازی

۴۸ ۱. اهمیت بازی در دوران اولیه کودکی

۴۹ (الف) بازی؛ یک نیاز

۴۹ (ب) بازی در دستگاه نیازهای «موری»

۵۰ ۲. نقش بازی در ارضای نیازهای روانی کودک

۵۰ (الف) نیاز به تخلیه انرژی

- ۵۱ (ب) نیاز به دانستن
- ۵۳ (ج) نیاز به کنجکاوی و جست‌وجو در محیط
- ۵۴ (د) نیاز به کسب تجربه‌های جدید
- ۵۵ (ه) بازی و رشد خودپنداره
- ۵۶ ۳. نقش بازی در افزایش سطح حرمت خود (عزت نفس) کودک
- ۵۸ ۴. کارکردهای تعاملی بازی و اسباب‌بازی
- ۵۸ الف) بازی؛ زبان کودکی
- ۶۰ (ب) بازی؛ دریچه‌ای به دنیای کودک
- ۶۱ (ج) بازی؛ پیوند میان واقعیت و خیال
- ۶۲ (د) بازی؛ تمرین نقش‌ها
- ۶۴ (ه) بازی و اجتماعی شدن
- ۶۵ ۵. کارکردهای آموزشی بازی و اسباب‌بازی
- ۶۶ الف) ضرورت آموزش بازی به کودکان
- ۶۷ (ب) تربیت معلم بازی
- ۶۷ (ج) بازی و آموزش نقش جنسی (جنسیتی)
- ۶۹ (د) بازی و آموزش مهارت‌های اجتماعی
- ۷۰ (ه) نقش بازی در آموزش همدلی به کودک
- ۷۰ (و) بازی و آموزش مهارت در دوستی و دوست‌یابی
- ۷۱ (ز) بازی و آموزش ابراز احساسات
- ۷۱ (ح) بازی و آموزش نظم و ترتیب
- ۷۲ ل) نقش بازی و اسباب‌بازی در رشد اجتماعی کودک
- ۷۲ ی) بازی و آموزش احکام و معارف دینی
- ۷۵ ک) بازی و رشد عاطفی کودک
- ۷۵ ۶. کارکردهای تفریحی بازی و اسباب‌بازی
- ۷۶ الف) نقش بازی و اسباب‌بازی در رشد کودک
- ۷۷ (ب) بازی و رشد جسمی کودک
- ۷۷ (ج) نقش بازی و اسباب‌بازی در رشد زبان
- ۷۸ (د) نقش بازی در رشد گویایی و سلاست کلامی کودک
- ۷۹ (ه) نقش بازی و اسباب‌بازی در گذار از تکلم خودمدار به تکلم اجتماعی شده
- ۸۰ (و) نقش بازی‌های خیالی در رشد گویایی

۸۱	ز) نقش بازی و اسباب بازی در ساخت و تکوین شخصیت کودک
۸۴	ح) بازی و رشد اجتماعی کودک
۸۴	ط) بازی و رشد اخلاقی کودک
۸۸	ی) نقش بازی و اسباب بازی در پرورش خلاقیت کودک
۹۱	ک) نقش بازی و اسباب بازی در بهداشت روانی کودک
۹۲	۷. کارکردهای درمانی بازی و اسباب بازی
۹۳	الف) بازی درمانی
۹۳	ب) تاریخچه بازی درمانی
۹۴	ج) بازی و اسباب بازی؛ ابزار تشخیص
۹۵	د) رویکردها و تکنیک های بازی درمانی
۹۷	ه) اصول مؤثر در بازی درمانی
۹۸	و) نتایج بازی درمانی
۹۸	۸. نقش و وظایف والدین در مورد بازی کودک
۹۹	رویکردهای والدین به بازی کودک
۱۰۰	مسئولیت والدین در زمینه بازی کودک از نظر اسلام
۱۰۲	الف) فراهم کردن زمینه مناسب برای بازی کودک
۱۰۵	ب) آزاد گذاشتن کودک برای بازی و سرگرمی
۱۰۷	ج) دلایل ممانعت برخی پدر و مادران از بازی کودکان
۱۱۱	د) در نظر گرفتن مکان مناسب برای بازی و اسباب بازی کودکان
۱۱۴	ه) هم بازی شدن با کودک
۱۲۵	و) برنامه ریزی در مورد بازی کودکان و توجه به درس آنان
۱۲۷	ز) تشویق کودکان به ساختن اسباب بازی
۱۲۸	ح) تعمیر اسباب بازی به وسیله کودک
۱۲۸	۹. نقش والدین در حل و فصل مشاجره های کودکان در بازی
۱۳۴	۱۰. پی آمدهای بی توجهی والدین به بازی کودک
۱۳۵	فصل سوم: خانواده و اسباب بازی کودکان
۱۳۵	۱. ضرورت تهیه اسباب بازی برای کودکان
۱۳۶	۲. تهیه اسباب بازی برای فرزندان
۱۳۷	۳. ویژگی های اصولی و کلی یک اسباب بازی خوب

- الف) متناسب بودن با سن کودک ۱۳۷
- ب) سادگی اسباببازی ۱۳۷
- ج) گوناگونی و تنوع در اسباببازی ۱۳۸
- د) اقتصادی بودن اسباببازی ۱۳۸
- ه) رنگ اسباببازی ۱۳۸
- و) توسعه دهنده توانایی‌ها و مهارت‌های جسمی کودک ۱۳۸
- ز) پرورش و گسترش دهنده خیال‌ها و تصورات ۱۳۸
- ح) هم‌خوانی اسباببازی با ارزش‌های فرهنگی جامعه ۱۳۹
- ط) اسباببازی نباید بیانگر شکل و حرفه خاصی باشد ۱۴۰
۴. رعایت نکات ایمنی و بهداشتی اسباببازی ۱۴۱
- اسباببازی‌های دکوری و خاطره تلخ کودکان ۱۴۶
- اسباببازی و ارضای نیازهای والدین ۱۴۷
۵. نگاهی به وضعیت اسباببازی در ایران و بررسی پی‌آمدهای تربیتی آن ۱۴۸
- الف) پر فروش‌ترین اسباببازی‌های کودکان در شهر تهران ۱۴۹
- ب) بازی‌های رایانه‌ای؛ جذاب‌ترین سرگرمی کودکان و نوجوانان ۱۵۰
۶. بررسی پی‌آمدهای تربیتی اسباببازی با تأکید بر پی‌آمدهای منفی آن ۱۵۱
- الف) کارکردهای آشکار و پنهان اسباببازی ۱۵۱
- ب) اسباببازی وسیله تهاجم فرهنگی ۱۵۲
- ج) اسباببازی و خشونت و پرخاشگری در کودکان ۱۵۳
- د) اسباببازی و انتقال ارزش‌های منفی به کودکان ۱۵۶
- ه) نقش بازی‌های رایانه‌ای در انتقال ارزش‌های منفی به کودکان ۱۵۷
- و) بازی و اسباببازی و القای مفاهیم جنسی به کودکان ۱۵۷
- ز) اعتیاد به بازی و اختلال در فرایند اجتماعی شدن ۱۵۹
- ح) بازی‌های رایانه‌ای و ایجاد اختلال‌های جسمی در کودکان و نوجوانان ۱۶۰
۷. تنگناها و مشکلات تولید اسباببازی در ایران ۱۶۰
- الف) بهره‌نگرفتن از پژوهش‌های علمی در ساخت و تولید اسباببازی ۱۶۱
- ب) نبودن سازمانی برای نظارت بر تولید و پشتیبانی از آن ۱۶۱
- ج) نبود نظارت بر واردات اسباببازی ۱۶۲
- د) پشتیبانی نکردن از تولیدکنندگان داخلی ۱۶۲
- ه) نبود استاندارد و معیارهای تعریف شده در تولید و ساخت اسباببازی ۱۶۲

۸. نکاتی برای تولیدکنندگان و عرضه کنندگان اسباب بازی ۱۶۳
- الف) فرهنگ خودی؛ ضابطه اصلی تولید و ساخت اسباب بازی ۱۶۴
- ب) جنبه های مثبت بازی ها و اسباب بازی های سنتی ۱۶۵
- ج) اسباب بازی، وسیله ای برای آموزش و انتقال فرهنگ، نه کسب درآمد ۱۶۶
۹. ضرورت نظارت بر تولید و واردات اسباب بازی ۱۶۷
- پیشنهادهایی برای نظارت بر تولید و واردات اسباب بازی ۱۶۸

● بخش سوم: همراه با برنامه سازان

۱. سیاست های رسانه ای تلویزیون در فرهنگ اسباب بازی ۱۷۳
۲. شیوه های تأثیرگذاری صدا و سیما در فرهنگ اسباب بازی ۱۷۵
- الف) آموزش و اطلاع رسانی ۱۷۵
- ب) همگانی کردن توجه به پی آمدهای تربیتی اسباب بازی ۱۷۵
- ج) تهیه و ساخت برنامه های مفید برای کودکان ۱۸۰
- د) ارائه الگوهای نوین بازی و اسباب بازی بر پایه فرهنگ خودی ۱۸۱
۳. پرسش های مردمی ۱۸۲
۴. پرسش های کارشناسی ۱۸۲
- کتابنامه ۱۸۴

دیباچه

از دیرباز، بیش‌تر مردم چنین می‌پنداشتند که بازی، کاری بیهوده و بی‌ارزشی است، ولی امروزه به یقین می‌دانیم که یکی از مهم‌ترین نیازهای کودک، همان بازی و تعامل با اسباب بازی است.

این نیاز در حیطه تقویت و فراگیری تعامل‌های اجتماعی، اعتماد به نفس، هوش، خلاقیت و همچنین از میان بردن عقده‌های دوره کودکی و انرژی زائد و مواردی از این دست، نمود بیشتری پیدا می‌کند. کودک در حقیقت، هم زمان با سرگرم شدن به وسیله بازی، تعامل با محیط پیرامون خود را آغاز می‌کند. او با اشیاء و وسایل اطرافش، موقعیت‌های گوناگونی را تجربه و در مورد هر کدام، نقشی را ایفا می‌کند. کودک با به عهده گرفتن نقش‌های مثالی در بازی، خود را برای ایفای هر چه بهتر نقش‌های واقعی در اجتماع آماده می‌سازد.

بنابراین، باید با تغییر نگرش نسبت به بازی و اسباب بازی و اهمیت آن، بکوشیم تا با فرهنگ‌سازی در جامعه، زمینه مناسب پرورش سالم و صحیح فرزندان این سرزمین را فراهم کنیم.

بررسی مواردی مانند اهمیت بازی، انواع بازی‌ها، روابط و نقش والدین در بازی کودک، اسباب بازی‌های مناسب و نامناسب و بازی‌های رایانه‌ای، را پژوهشگر ارجمند، حجت‌الاسلام والمسلمین محمد صادق شجاعی بر عهده گرفته است که با سپاس از تلاش ارزشمند ایشان، امیدواریم این پژوهش در رسانه به شکل مناسبی مورد استفاده گیرد.

آله ولیّ التوفیق

اداره کل پژوهش

مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

پیش‌گفتار

امروزه این موضوع ثابت شده است که آموزش و پرورش کودکان، تنها به نوع رسمی آن محدود نمی‌شود، بلکه روش‌های فراوان دیگری هم وجود دارد که کودکان از رهگذر آن‌ها، دانش و اطلاعات لازم را به دست می‌آورند و با فرهنگ و هنجارهای اجتماعی آشنا می‌شوند. یکی از منابع بسیار مهم در این مسیر و عامل بنیادی در رشد و تکوین شخصیت کودکان، «بازی» و «اسباب‌بازی» است. کودکان به کمک بازی و اسباب‌بازی با دنیای اطراف خویش آشنا می‌شوند. تا جایی که عشق و آرزوی کودک، در «بازی» و «اسباب‌بازی» خلاصه می‌شود و جهانی بدون این دو، برای وی زندانی بیش نیست. بنابراین، «بازی» و «اسباب‌بازی» همه سرمایه آن‌ها است.

با همه سودی که در بازی موجود است، از پی آمدهای منفی و زیانبار اسباب‌بازی و بازی‌های رایانه‌ای نیز نباید غفلت کرد. گرچه کودکان و نوجوانان علاقه‌مندند که به هرگونه بازی مشغول شوند و لحظات سرشار از شادی و نشاط را تجربه کنند، ولی این وظیفه والدین است که کودکان را در انتخاب بازی‌های مناسب و اسباب‌بازی‌های مفید و سازنده یاری کنند و آنان را از بازی‌ها و اسباب‌بازی‌های زیان‌بار بر حذر دارند. مشاهده‌های بالینی نشان داده است که گونه‌های ویژه‌ای از این بازی‌ها، همراه با شیفتگی بیش از اندازه به آن، می‌تواند زمینه ساز

بروز واکنش‌های ناسازگار فیزیولوژیکی، ایجاد فشارهای جسمی، درد و رنج ناشی از وضعیت نامساعد بدن یا انجام حرکات‌های تکراری هنگام بازی شود. جذابیت بازی‌های رایانه‌ای و اسباب بازی‌های موجود در بازار، در ماهیت تعاملی آن‌ها نهفته است. این بازی‌ها برخلاف سرگرمی‌های سنتی، ذهن کودکان و نوجوانان را به جدی مشغول می‌کند که توجه فرد از مسائل مهم‌تر و روزانه زندگی منحرف می‌شود.

افزون بر آن، در بسیاری از این بازی‌ها، مفاهیم جنسی و الگوهای ناسازگار با فرهنگ اسلامی به شکلی بسیار زیرکانه به کار رفته است که خطری جدی برای فرزندان ما به شمار می‌رود. شاید شکل، رنگ و نوع لباس عروسک، اسباب بازی یا الگوها و مفاهیم به کار رفته در بازی‌های رایانه‌ای برای ما مفهوم جنسی یا حتی معنای ویژه‌ای به همراه نداشته باشد، در حالی که برای کودکان، مفاهیم عمیق جنسی و باورها و هنجارهای غلط را تداعی می‌کند. خانواده شاید به تنهایی نتواند آثار روان‌شناختی و پی‌آمدهای تربیتی اسباب بازی‌های موجود و بازی‌های رایانه‌ای را درک کند؛ زیرا بسیاری از والدین برای بازی کودکان، هدفی جز سرگرمی در نظر نمی‌گیرند. از این رو، بدون توجه به کارکردها و پی‌آمدهای منفی بازی و اسباب بازی، کودکان را در بازی کردن آزاد می‌گذارند و هر نوع اسباب بازی را برای آن‌ها فراهم می‌کنند.

در چنین شرایطی، کمک به اعتلای فرهنگ و آگاهی بخشی والدین در زمینه بازی و اسباب بازی و نیز ارائه راه‌کارها و مدل‌های ساخت اسباب بازی مبتنی بر فرهنگ خودی، یکی از وظایف اصلی پژوهشگران و نهادهای فرهنگی - رسانه‌ای به ویژه صدا و سیما است. صدا و سیما با توجه به نقش و نفوذی که در ایجاد و ترویج هنجارها و الگوهای رفتاری، شناختی و مصرفی

جامعه دارد، می‌تواند در زمینه بازی و اسباب بازی نیز به والدین و مربیان، و تولیدکنندگان و طراحان اسباب بازی - که معمولاً در ساخت و تولید اسباب بازی از نمونه‌های خارجی الگوبرداری می‌کنند - اطلاعات لازم را ارائه دهد. این مهم، نیازمند طرح جامع و پژوهش نظری است تا برنامه‌های صدا و سیما بر پایه آن ساخته و تولید شود. چنین دغدغه‌هایی، نویسنده را به پژوهش در این زمینه واداشت که در آن، به جنبه‌های مثبت و منفی بازی، و اسباب بازی پرداخته شده است. نظریه‌های مربوط به بازی، نقش‌های آموزشی و درمانی بازی و اسباب بازی، نکاتی که والدین در بازی کودکان و تهیه اسباب بازی باید رعایت کنند، آثار و پی‌آمدهای تربیتی و فرهنگی بازی و اسباب بازی‌های موجود و نیز نقش و رسالت صدا و سیما و شیوه‌های تأثیرگذاری آن بر فرهنگ بازی و اسباب بازی محورهای اصلی و عمده این کتاب را تشکیل می‌دهد.

اصولاً «بازی» یک سازه روان‌شناختی است. بنابراین، رویکرد اصلی پژوهش، روان‌شناختی بوده و از این منظر به تحلیل و بررسی آن پرداخته شده که این خود مستلزم طرح دیدگاه‌های مربوط به آن است، ولی از آن‌جا که هدف ما چیزی بیشتر از آن بوده و خواسته‌ایم دیدگاه اسلام را نیز در این زمینه منعکس کنیم، در پژوهش حاضر بدان پرداخته‌ایم. طبیعی است که دیدگاه اسلام در مورد بازی به وسعت و گستردگی دیدگاه روان‌شناسان در این زمینه نیست؛ زیرا دغدغه اصلی اسلام نه فقط توصیف مفاهیم و ارائه تبیین‌های علمی، بلکه تربیت انسان‌ها و ارائه یک جهان‌بینی است.

از این رو، آن‌چه اسلام در مورد بازی کودک و موضوع‌هایی از این قبیل بیان نموده، ناظر به جنبه‌های تربیتی آن است.

بنابراین، انتظار این که پایه پای دیدگاه روان شناسان و در هر زمینه دیدگاه اسلام نیز در کتاب آورده شود، انتظار شایسته‌ای نیست. مهم این است که میزان هم‌گرایی و واگرایی دیدگاه روان شناسان در موضوع بازی و اسباب‌بازی کودکان، با اصول و آموزه‌های اخلاقی و تربیتی اسلام به طور کلی سنجیده شود. با چنین پیش‌انگاره‌ای، کوشیده‌ایم نکات تربیتی اسلام درباره بازی و اسباب‌بازی را بیان کنیم و نشان دهیم که چگونه می‌توان از گفته‌های روان شناسان در تربیت فرزندانمان استفاده کنیم.

امید است این اثر بتواند به سهم خود در پاسخ‌گویی به نیازهای فرهنگی مؤثر واقع شده و مورد استفاده برنامه‌سازان صدا و سیما، والدین، مربیان و مراکز مشاوره کودک قرار گیرد.